

Katarzyna Konieczna

Istnienie państw w czasie i przestrzeni w świetle działalności ruchów separatystycznych

Pisma Humanistyczne 12, 177-192

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Konieczna

Istnienie państw w czasie i przestrzeni w świetle działalności ruchów separatystycznych

„Istnienie państw w czasie i przestrzeni nie jest wieczne.

Ulegają one cyklom narodzin, rozkwitu i upadku.

Ich egzystencja wiąże się ze zmianą ustroju politycznego, struktury terytorialnej i granic”¹.

Wstęp

Współcześnie coraz więcej uwagi w debacie publicznej poświęca się ożywieniu działalności regionalnych ruchów odśrodkowych. Ruchy te, coraz częściej oprócz szeroko zakrojonych żądań autonomii, odwołując się do własnej, odrębnej tożsamości, domagają się stworzenia własnego państwa. Tym samym niektórzy spośród separatystów występują z roszczeniami całkowitej niezależności poprzez oderwanie określonego terytorium od istniejącego państwa lub rozpad państwa narodowego. Niemniej na przestrzeni wieków można zauważyć, że pozycja oraz percepcja instytucji państwa w kontekście aktywności ruchów dezintegracyjnych, w tym także separatystycznych, ulegała zmianom. W zależności od partykularnych interesów ruchów separatystycznych dochodzi do sytuacji, w której powstają roszczenia pełnej niepodległości lub określonego stopnia autonomii regionalnej czy decentralizacji. Z perspektywy historycznej można zaobserwować przykłady ruchów narodowych, których cel – czy to autonomia, czy niepodległość – zmieniał się z upływem czasu w zależności od

1 S. Sagan, V. Serzhanowa, *Nauka o państwie współczesnym*, Warszawa 2013, s. 248.

koniunktury. Aktywność tych ruchów w wielu przypadkach skierowana jest przeciw instytucji państwa oraz sprawowanej przezeń władzy nad określonym terytorium, natomiast dążenia separatystów w dalszej kolejności mogą powodować zmianę dotychczasowego *status quo*. Wówczas dochodzi do sytuacji, w której rola państwa jako podstawowego podmiotu stosunków międzynarodowych zostaje poddana próbie siły. Ruchy odśrodkowe dążą do zmiany granic władztwa terytorialnego, tym samym podważając istnienie dotychczasowych granic państwowych. Obserwowane zmiany mają charakter zarówno ilościowy, jak i jakościowy, bowiem liczba istniejących państw w przestrzeni międzynarodowej stale się zmienia. Zmianom ulegają także ich potencjały, zwłaszcza terytorialny. Wymiar przestrzenny postrzegania państwa w świetle aktywności ruchów dezintegracyjnych należy sprowadzić do ich roszczeń terytorialnych.

Celem artykułu jest wskazanie złożoności problematyki istnienia oraz ewolucji państw w przestrzeni międzynarodowej, ze szczególnym uwzględnieniem aktywności ruchów dezintegracyjnych, do których zalicza się separatyzm. Instytucja państwa stanowi cel aktywności separatystów, niemniej tendencję tę charakteryzuje zmienność w czasie oraz podatność na wiele czynników zewnętrznych. W oparciu o metodę analizy instytucjonalno-prawnej w perspektywie historycznej ukazana zostanie ewolucja pojęcia instytucji państwa oraz jego percepcja. Ponadto, poprzez wskazanie na aktywność poszczególnych ruchów odśrodkowych oraz ukazanie ich specyfiki, możliwe będzie holistyczne spojrzenie na instytucję państwa w świetle dążeń separatystycznych. Podstawowe źródło informacji stanowi literatura historyczno-prawna oraz studia poszczególnych przypadków. Niemniej, mając na uwadze brak prawnomiędzynarodowych regulacji zjawiska separatyzmu, niezbędne okazało się odwołanie do źródeł interdyscyplinarnych.

1. Rozstrzygnięcia definicyjne – pojęcie państwa.

Państwo wczoraj i dziś

Współcześnie panuje przekonanie, zgodnie z którym pozycja państw jako głównych podmiotów stosunków międzynarodowych nie osłabła w ostatnich latach, a nawet się umocniła. Państwo jest instytucją na tyle atrakcyjną, że mimo licznych prób zastąpienia go innym rozwiązaniem czy modelem instytucjonalnym, jak dotąd to się nie powiodło. *A contrario*, w literaturze przedmiotu pojawiają się tezy postulujące kryzys państwa, z których przebija krytyka jego instytucjonalnej

niezdolności do samodzielnego istnienia². Niemniej, aby poddać ocenie kondycję współczesnych państw, należy scharakteryzować w dużym uogólnieniu kwestie definicyjne, które pojawiały się na przestrzeni wieków oraz zwrócić szczególną uwagę na przemiany, które ich dotknęły. Jason Sorens wskazuje na bezpośredni związek między postępującą globalizacją a wzrostem nastrojów odśrodkowych, krytykując podejście, zgodnie z którym ruchy secesyjne z natury są wrogo nastawione do globalizacji, upatrując w niej przeciwnika tradycyjnych wartości i przeszkodę dla wprowadzenia wielkich projektów politycznych³.

W literaturze przedmiotu pojęcie państwa definiowane jest na wiele sposobów, w zależności od przyjętego kryterium rozróżnienia można wskazać na definicje:

- 1) funkcjonalne⁴,
- 2) strukturalno-elementowe,
- 3) psychologiczne⁵,
- 4) socjologiczne⁶,
- 5) klasowe⁷.

W toku niniejszych rozważań autorka za wiodącą przyjmuje definicję zaproponowaną przez klasyka niemieckiej nauki o państwie i prawie, Georga Jellinka, zgodnie z którą państwo składa się z trzech elementów. W myśl tej definicji państwo to: „trwały związek ludzi stale zamieszkujących określone terytorium, podlegających władzy zwierzchniej”⁸. Wobec powyższego można wskazać na determinujący istnienie instytucji państwa charakter wyodrębnionej terytorialnie przestrzeni, nad którą

2 A. Lisowska, A.W. Jabłoński, *Wizje dobrego państwa: państwo w procesach przemian: teoria i praktyka*, Warszawa 2009, s. 40.

3 J. Sorens, *Globalization, secessionism, and autonomy*, "Electoral Studies" 23/2004, s. 728.

4 Definicje funkcjonalne jako główny deskryptor państwa wskazują na funkcje i role jakie pełni ono w określonym układzie społecznym. Zob. szerzej: J.R. Pennock, D.G. Smith, *Political Science. An Introduction*, New York 1964, s. 5-6.

5 W myśl autorów definicji psychologicznych państwo to zbiór wyobrażeń dotyczących władczych stosunków międzyludzkich, które obejmują płaszczyznę kontaktów między rządzącymi a rządzonymi. Zob. więcej: L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. 1, Warszawa 1959, s. 286.

6 Państwo w rozumieniu socjologicznym to przede wszystkim zbiór obywateli, którzy tworzą społeczność polityczną. W tym ujęciu państwo utożsamiane jest ze społecznością polityczną. Za prekursora socjologicznego podejścia do państwa uznaje się Arystotelesa. Zob. więcej: Arystoteles, *Polityka*, Wrocław 1962; W. Wesołowski, *Klasy, warstwy, władza*, Warszawa 1966.

7 W ujęciu klasowym państwo utożsamiane jest z instrumentem panowania klas posiadających środki produkcji, sama zaś władza służy do dławienia oporu i sprzeciwu przeciwników klasowych.

8 G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa 1921, s. 312.

rozciąga się władza. Jest to konsekwencją istoty państwa, które, według klasycznej definicji, jest trwałym związkiem ludzi w sposób stały osiedlonych na pewnym terytorium, poddanych wytworzonej przez nich władzy. Natomiast zgodnie z zaproponowaną przez profesora Wojciecha Góralczyka terminologią, państwo jest suwerenną jednostką terytorialną⁹.

Pojęcie państwa można zdefiniować jako „stowarzyszenie polityczne, które w zdefiniowanych granicach terytorialnych posiada suwerenne kompetencje”¹⁰. W zależności od kontekstu pojęcie terytorium może przybierać wiele znaczeń, niemniej ogólnie rzecz ujmując oznacza ono przestrzeń, w której działa człowiek¹¹. Pojęciem znaczeniowo węższym jest terytorium państwowe¹², odnoszące się do przestrzeni, nad którą rozciąga się suwerenna władza, zwierzchnictwo terytorialne określonego państwa. Jak wspomniano, terytorium jest jednym z podstawowych elementów państwowości. Bez terytorium, jednostka nie może być państwem¹³. Pogląd, że państwo zajmuje wyodrębniony obszar ziemi, na którym sprawuje, z zastrzeżeniem ograniczeń wynikających z prawa międzynarodowego, suwerenną władzę, z wyłączeniem innych państw, leży u podstaw prawa międzynarodowego¹⁴. Zgodnie z art. 1 podpisanej w 1933 r. w Montevideo *Konwencji o prawach i obowiązkach państw*, państwo jako podmiot prawa międzynarodowego winno posiadać określone terytorium¹⁵.

Liczba państw nieustannie rośnie, a ich terytoria nie są już suwerenne w pierwotnym tego słowa znaczeniu¹⁶. W podstawowym rozumieniu suwerenność można sprowadzić do kwestii niezależności międzynarodowej, zwierzchności władzy nad terytorium państwowym, jego niepodzielności, równości praw i równości wobec prawa¹⁷. Wykonywanie najwyższej władzy przez państwo na jego terytorium jest znane w prawie międzynarodowym jako suwerenność terytorialna.

W świetle niniejszych rozważań warto wskazać na kategorię ojczyzny, która czę-

9 J. Sozański, *Prawo Traktatów*, Warszawa-Poznań 2008, s. 35.

10 A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 127.

11 W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2009, s. 178.

12 J. Symonides, *Terytorium państwowe w świetle zasady efektywności*, Toruń 1971, s. 35 i nast.

13 R. Jennings, A. Watts, *Oppenheim's International Law*, t. 1, Londyn 1992, s. 563.

14 J.L. Briery, *Law of Nations*, Oxford 1949, s. 142.

15 Zob. więcej: *Konwencja o prawach i obowiązkach państw przyjęta na VII Międzynarodowej Konferencji Państw Amerykańskich – Montevideo, 26 grudnia 1933 r.*, [w:] S. Sierpowski, *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego, tom 2: 1927-1934*, Poznań 1992, s. 482-486.

16 Szerzej na temat współczesnych państw: G. Gill, *The Modern State*, [w:] *The nature and development of the modern state*, Houndsmills-Palgrave 2003, s. 1-32.

17 T. Łoś-Nowak, *Stosunki Międzynarodowe, Teorie- Systemy-Uczestnicy*, Wrocław 2000, s.182.

sto bywa mylona z terytorium państwa. W literaturze pod pojęciem ojczyzny rozumie się terytorium zajmowane przez grupę kulturową, które funkcjonuje w świadomości jej członków¹⁸. Leszek Moczulski zwraca uwagę, że:

[...] błędne jest utożsamianie pojęcia ojczyzny z terytorium państwowym. W licznych przypadkach granice państwowe i granice ojczyzny nie pokrywają się. Zasięg terytorium państwowego jest wyznaczony obiektywnie, zasięg ojczyzny bywa najczęściej określane subiektywnie¹⁹.

Elementem konstytuującym tożsamość narodową jest przestrzeń geograficzna, stąd też nie można nie doceniać roli terytorium wspólnotowego w procesie jej kształtowania. Aleksander Posern-Zieliński wprowadza termin terytorium wspólnotowego, przez który rozumie obszar zajmowany przez grupę, opuszczony przez nią, ale nadal traktowany jako swój, który jest mitycznie definiowany jako „kraj przodków lub ziemia obiecana”²⁰. Ponadto warto wskazać na rolę przestrzeni geograficznej w procesie powstawania tożsamości. Przestrzeń geograficzna staje się przestrzenią mentalną wypełnioną emocjami i wspomnieniami, sensami i znaczeniami, osobistymi i zbiorowymi miejscami pamięci, które utrwalają związek wspólnoty wyobrażeń z miejscem zamieszkiwania, ale także dzielonego dziedzictwa²¹. Obserwując związek między tożsamością a terytorium bardzo łatwo można wskazać, że tożsamość narodowa implikuje silne poczucie przywiązania do określonego terytorium. Tadeusz Paleczny w bardzo obrazowy sposób określił to zjawisko następująco: „tożsamość jest kotwicą, która wiąże nas z określonym, kulturowo zdefiniowanym miejscem na ziemi, z ojczyzną”²².

Warto w tym miejscu wspomnieć, że na przełomie XVIII i XIX wieku szczególną popularnością cieszyły się tendencje narodów do tworzenia własnych odrębnych państwowości. Nie oznacza to wcale, że proces ten już się zakończył, o czym mowa będzie szerzej w dalszej części artykułu. Wskazuje się, że własne państwo stanowi dopiero właściwe środowisko, w którym naród może się rozwijać, a „każdy naród, jako odrębna grupa społeczna, dąży za pomocą określonych działań do zapewnienia sobie

18 T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008, s. 78.

19 L. Moczulski, *Geopolityka: potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2002, s. 236.

20 A. Posern-Zieliński, *Tożsamość a terytorium. Perspektywa antropologiczna*, „Przegląd Zachodni. Poznań” 2005, nr 3, http://www.iz.poznan.pl/pz/pz/21_2005_3_wybrany_art.pdf, (17.12.2012).

21 Ibidem.

22 T. Paleczny, op. cit., s. 38.

bezpieczeństwa w ramach własnego i suwerennego państwa²³. Należy podkreślić, że każde państwo, dysponując przymusem, podejmuje starania, aby zjednoczyć różne grupy etniczne, zamieszkałe na jego terytorium, w jeden zintegrowany naród oraz zagwarantować niepodległy byt w trwałych terytorialnie granicach.

Analizując kwestie narodu i jego pozycję prawno-międzynarodową, można zauważyć, iż na przestrzeni wieków pełnił on rolę drugoplanową względem państwa. Działo się tak, gdyż państwa jako pierwotne podmioty stosunków międzynarodowych, pełniły jednocześnie funkcje zasadniczych podmiotów prawa międzynarodowego. Co więcej, w praktyce w wielu przypadkach państwo stanowi organizacyjną formę narodu, jednakże nie można tego uznać za regułę (wyjątek stanowi państwo narodowe). Leszek Moczulski dokonuje dychotomicznego podziału narodów na te, które posiadały lub posiadają własną państwowość (są to tzw. narody historyczne) oraz te, które nigdy jej nie miały (czyli tzw. narody niehistoryczne)²⁴. W przypadku narodów, które w przeszłości posiadały suwerenne państwo, prawdopodobieństwo, że wystąpią z roszczeniami niepodległościowymi jest o wiele większe niż wśród narodów niemających własnych tradycji państwowych.

Warto zwrócić szczególną uwagę na kwestie wzajemnej zależności pomiędzy państwem a narodem. Pojęcia te silnie na siebie oddziałują. Istotne jest zdefiniowanie relacji między państwowotwórczą rolą narodu a narodotwórczą rolą państwa. Modelem przykładem państwowotwórczej roli narodu jest aktywność grup narodowych w krajach wielonarodowych, które skierowane są na stworzenie własnego państwa. Z kolei państwo także może pełnić rolę kreacyjną wobec narodu, jak ma to miejsce w przypadku krajów stosunkowo młodych lub takich, które nie posiadają jeszcze okrzepłej tradycji państwowej. Przykładem narodotwórczej roli państwa są nieudane próby podjęte przez władze Związku Radzieckiego czy Jugosławii, gdzie proces unifikacji dotychczas istniejących narodów w ramach wspólnego państwa nie powiódł się. Podobnie nie udało się stworzyć nowego narodu w NRD²⁵. Natomiast w Stanach Zjednoczonych, Australii czy krajach Ameryki Łacińskiej proces tworzenia więzi narodowych opierał się na odpowiedniej polityce edukacyjnej, opartej na wspólnych wartościach oraz rozbudowie silnych związków ekonomicznych²⁶.

Kategorią łączącą kwestie suwerenności politycznej oraz tożsamości narodowej jest pojęcie państwa narodowego. Z uwagi na szereg zmian w przedmiocie realiza-

23 M.Z. Kulisz, *Determinanty bezpieczeństwa państwa jako organizacji społecznej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2012/2013, s. 139.

24 L. Moczulski, op. cit., s. 238.

25 G. Michałowska, *Współczesny nacjonalizm a państwo*, [w:] *Państwo we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, red. E. Haliżak, I. Popiuk-Rysińska, Warszawa 1995, s. 18.

26 M. Topczewska, *Separatyzmy narodowe w Europie Zachodniej*, „Studia Europejskie” 2001, nr 1, s. 107.

cji tradycyjnie pojmowanej suwerenności, jakie zaszły w drugiej połowie XX wieku, należy poddać te kwestie redefinicji. Tradycyjnie pojmowana suwerenność, jako niepodzielny przymiot państwa, straciła na znaczeniu ze względu na rozwój organizacji międzynarodowych oraz postępujące procesy integracji ponadnarodowej. Jak zauważa Włodzimierz Anioł: „naród i wspólnota narodowa, ze swoimi mniej lub bardziej demokratycznymi strukturami decyzyjnymi, coraz bardziej muszą dzielić się swą suwerennością z podmiotami ponadnarodowymi, jak Unia Europejska, subnarodowymi, jak władza lokalna i regionalna”²⁷. Przyczyn widocznego schyłku idei państwa narodowego należy upatrywać w nasilających się podziałach społecznych, które w dłuższej perspektywie mogą prowadzić do erozji jedności narodowej oraz wykluczenia.

Liczba państw istniejących na arenie międzynarodowej zmienia się, wzrosła sześciokrotnie od 1800 roku, natomiast od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku dwadzieścia siedem²⁸ nowych państw proklamowało niepodległość. Przykładowo, piętnaście państw wyłoniło się po upadku Związku Radzieckiego, natomiast w wyniku rozpadu Jugosławii powstało ich siedem²⁹.

2. Tendencje dezintegracyjne w państwach wielonarodowych

Ruchy dezintegracyjne we współczesnych państwach nie są jednoznacznie zdefiniowane. Co więcej, w literaturze można spotkać się z różnorodnym nazewnictwem. Równorzędnie funkcjonują określenia takie jak: ruchy separatystyczne, autonomizacyjne, niepodległościowe, niezależnościowe, secesjonistyczne czy irredentystyczne. Z uwagi na odmienny charakter dążeń dezintegracyjnych we współczesnych państwach wielonarodowych, zróżnicowanie regionów, a także różnice w sferze kulturowej, uznaje się, że separatyzm podlega ewolucji w czasie i przestrzeni³⁰. Ponadto warto zauważyć, iż w przypadku większości badań nad separatyzmem, podstawę rozważań stanowią założenia teorii konfliktów etnicznych oraz pochodzenia etnicznego³¹.

27 W. Anioł, *Państwo postsuwerenne. Rozproszenie władzy w środowisku międzynarodowym*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 4, s. 41.

28 W 2011 roku w wyniku przeprowadzonego w Sudanie referendum doszło do podziału państwa na dwie części – Sudan Północny i Sudan Południowy. Zob. więcej: *Independence of South Sudan*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmis/referendum.shtml>, (23.12.2014).

29 B. Beary, *Separatist Movements. Should Nations Have a Right to Self-Determination?*, [w:] *Issues in Peace and Conflict Studies*, Selections From CQ Researcher, California 2011, s. 95.

30 P.L. Knox, *The geography of Western Europe: a socio-economic survey*, London 1984, s. 64-66.

31 H.E. Hale, *The Foundations of Ethnic Politics. Separatism of States and Nations in Eurasia and the World*, Cambridge 2008, s. 58.

Przytacza się opinię, że wiele spośród współczesnych konfliktów o charakterze etnicznym generowanych jest przez negatywne doświadczenia z przeszłości, spośród których wskazać można chociażby podboje, podziały kolonialne, arbitralne decyzje zwycięzców wojen czy konsekwencje rozpadu systemu dwubiegunowego³². W okresie postzimnowojennym obserwuje się wzrost liczby konfliktów etnicznych, co można wiązać ze wzrostem świadomości narodowej członków poszczególnych grup narodowych i etnicznych oraz popularyzacją idei prawa do samostanowienia narodów. Obecnie rozpowszechnione tendencje nacjonalistyczne, z którymi należy wiązać aktywność ruchów dezintegracyjnych, szczególnie na obszarze Europy, pozostają w ścisłej relacji z postępującą integracją we wszystkich dziedzinach. Wydaje się, że procesy integracyjne i globalizacyjne stanowią swoisty katalizator aktywności ruchów regionalnych, zmierzających do decentralizacji i dezintegracji zastanych struktur państwowych³³. Na skutek przeniesienia władzy na poziom ponadpaństwowy, jak ma to miejsce chociażby w ramach Unii Europejskiej, powstaje przestrzeń działalności i artykulacji swoich roszczeń przez członków ruchów regionalnych zorientowanych na niezależność. Niemniej dla niektórych Unia Europejska oraz łącząca jej mieszkańców wspólna identyfikacja europejska mogą stanowić przeciwwagę tożsamości narodowej, na której opiera się przeważająca część dążeń odśrodkowych³⁴.

Zagadnienia związane z umiejscowieniem kwestii przynależności narodowej (także etnicznej) odgrywają szczególną rolę w procesie powstawania, a następnie mobilizacji nastrojów separatystycznych. W przypadku ruchów narodowych i etnicznych głównym czynnikiem determinującym ich działanie są ideologie nacjonalistyczne. Ponadto, kwestie narodowe i narodowościowe są wielokrotnie wykorzystywane w walce o poparcie społeczeństwa w procesie legitymizacji władzy³⁵. Często u podłoża konfliktów i wojen wewnętrznych leżały przede wszystkim problemy etniczne, religijne, a także sytuacja mniejszości narodowych czy przebieg granic³⁶.

32 Wiele z ruchów separatystycznych – ale też ruchów zjednoczeniowych – rodzi się w krajach, które w przeszłości doświadczyły w wyniku reperkusji wojennych podziałów terytorialnych. Przykładem może być sytuacja Cesarstwa Austro-Węgier i Caratu Rosji, które uległy podziałowi i przekształceniu. Podobnie po II wojnie światowej podziałom na tym tle uległy Niemcy i Korea.

33 T. Gabiś, *Regiony w Imperium Europejskim*, [w:] *Lokalna wspólnota polityczna a zagadnienia tożsamości zbiorowej*, red. R. Piekarski, Kraków 2002, s. 102.

34 S. Bartolini, *Restructuring Europe. Centre formation, system buildings, and political structuring between the nation state and the European Union*, Oxford-New York 2005, s. 212-221.

35 A. Jasińska-Kania, *Trudne sąsiedztwa w socjologii konfliktów narodowościowych*, Warszawa 2001, s. 7.

36 M. Marcinko, *Kwestia terroryzmu w konflikcie rosyjsko-czeczeńskim a prawo międzynarodowe*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2006, vol. II, s. 152.

Mając na uwadze fakt, iż na gruncie prawa międzynarodowego jak dotąd nie wypracowano powszechnie wiążącej definicji pojęcia separatyzmu, należy szerzej przyjrzeć się kwestiom interpretacyjnym. Nie można zapominać natomiast, że często działalność ruchów separatystycznych stanowi próbę zwrócenia uwagi na dyskryminację mniejszości narodowych i etnicznych przez władze centralne.

Pojęcie separatyzmu tłumaczone jest na wiele sposobów. Według Daniela Zarębskiego:

oznacza polityczne dążenie do oderwania od określonego terytorium jakiegoś państwa i utworzenie odrębnej struktury państwowej lub przyłączenie się tego terytorium do sąsiedniego kraju. Tego typu tendencje występują na terenach przygranicznych lub tam, gdzie polityczne, religijne lub narodowościowe mniejszości żyją na wyodrębnionym terytorium³⁷.

Na gruncie nauk społecznych separatyzm sprowadza się do:

dążenia mniejszościowej grupy etnicznej (narodowości lub mniejszości narodowej) do autonomii własnego regionu integralnego w ramach państwa narodowego lub oderwania tego regionu od państwa macierzystego i utworzenia własnego państwa, względnie zjednoczenia z macierzą (mniejszości narodowe) w celu zapewnienia przetrwania odrębnej tożsamości etnicznej oraz zagwarantowania realizacji swoich interesów politycznych, gospodarczych i kulturowych³⁸.

Nadto należy podkreślić, że okoliczności towarzyszące separatystom determinują charakter ich roszczeń. Profesor Benjamin Neuberger wskazuje, że w zależności od partykularnych interesów każdemu przysługuje samostanowienie w aspekcie wewnętrznym, które może być realizowane w ramach autonomii bądź modelu federalnego w przypadku państw wielonarodowych lub, jak ma to miejsce w państwach bardziej jednolitych pod względem narodowym, demokratycznego sprawowania władzy³⁹. Jednakże coraz częściej uwidacznia się zróżnicowanie regionów wywoływane przyczynami politycznymi, legislacyjnymi lub prawnymi⁴⁰.

37 D. Zarębski, *Współczesne organizacje terrorystyczne*, Tarnów 2006, s. 24.

38 K. Czubochoa, *Separatyzm etniczny w dobie praw człowieka – nowe wyzwania dla państwa narodowego i społeczności międzynarodowej*, Toruń 2012, s. 21–22.

39 B. Neuberger, *National Self-determination in Postcolonial Africa*, Boulder 1986, s. 6.

40 M. Spencer, *Separatism: Democracy and Disintegration*, Lenham-Oxford 1998, s. 12–15.

3. Terytorialny wymiar dążeń ruchów separatystycznych

Najczęściej podmiotami występującymi z roszczeniami separatystycznymi są grupy wyrosłe z nieuznawanych przez państwo narodów, etnicznych i narodowościowych zbiorowości. W zależności od tradycji prawnych, a przede wszystkim od doświadczeń historycznych oraz rangi problematyki mniejszości narodowych w poszczególnych państwach, ich aktywność opiera się na różnych motywach. Uznaje się, że współcześnie liczba ruchów separatystycznych może sięgać nawet kilkudziesięciu procent, natomiast niemal 70% wszystkich konfliktów, jakie mają miejsce na arenie międzynarodowej, stanowią wojny prowadzone w celu odzyskania terytorium bądź utworzenia niezależnego państwa przez mniejszości etniczne⁴¹. W dyskursie zauważa się, że aktywność ruchów zmierzających do realizacji ich roszczeń, głównie terytorialnych, może zagrażać integralności terytorialnej istniejących państw. Jak twierdzi Ladislav Hofreiter, tendencje separatystyczne skierowane są przeciwko instytucji państwa, jego niezależności i integralności⁴². Roszczenia terytorialne, z jakimi występują separatyści, mogą prowadzić do zmian dotychczasowych granic, z secesją i rozpadem istniejących państw włącznie⁴³.

Według badaczy, spontaniczne masowe ruchy secesyjne winno się utożsamiać z separatyzmami, które stanowią bezpośrednie naruszenie podstawowej zasady prawa międzynarodowego, jaką jest integralność terytorialna państw wielonarodowych⁴⁴. Profesor Maciej Perkowski wprost uznaje separatystyczny charakter ruchów secesyjnych. Należy zauważyć, że nie każdy separatyzm można postrzegać w kategorii secesji, jednakże przedmiotem niniejszego opracowania jest przede wszystkim terytorialny wymiar tendencji odśrodkowych oraz ich wpływ na państwo postrzegane w kategorii instytucji.

Z uwagi na złożoność omawianej problematyki oraz brak konsensusu w sprawie legalności dążeń separatystów należy wskazać szereg trudności, które napotykać członkowie ruchów. Mając na uwadze opinię Międzynarodowej Komisji Prawników Ligi Narodów, w przedmiocie skutków prawnych zgłoszonego przez mieszkańców Wysp Alandzkich wniosku o odłączenie ich od Finlandii i przyłączenie do Szwecji można wskazać⁴⁵ na brak regulacji prawnomiędzynarodowej, która legitymizowałaby

41 M. Topczewska, op. cit., s. 105.

42 L. Hofreiter, *Wstęp do studiów bezpieczeństwa*, Kraków 2012, s. 90.

43 A. D. Rotfeld, *Międzynarodowe czynniki bezpieczeństwa Polski*, Warszawa 1986, s. 117.

44 M. Perkowski, *Samostanowienie narodów w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2001, s. 104.

45 L.C. Buchheit, *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, New Haven-London 1978, s. 70-71.

dążenie grupy narodowej do odłączenia się od państwa, w skład którego wchodzi⁴⁶. Dodatkowo należy zauważyć, że brakuje regulacji dotyczących samej secesji, co może zachęcać grupy narodowe do podejmowania działań, które, jak w przypadku Panamy czy Erytrei, mogą zakończyć się sukcesem⁴⁷. Prawo międzynarodowe publiczne nie stworzyło, jak dotąd, instrumentów skutecznego wpływania na działania ruchów secesyjnych.

Z perspektywy historycznej można wskazać przykłady ruchów narodowych, których cel i roszczenia zmieniały się w zależności od sytuacji prawnej czy ekonomicznej, w jakiej znajdowali się jego członkowie. Raz postulaty dotyczyły wprowadzenia autonomii, innym razem zaś koncentrowano się na uzyskaniu niepodległości. Ujęcie modelowe zmienności żądań separatystycznych stanowi Quebec. Początkowo głównym celem było zwiększenie federalizmu, który z czasem przerodził się w roszczenia niepodległościowe. W Quebecu dwukrotnie odbyły się referenda niepodległościowe, w latach 1980 i 1995, jednakże oba zakończyły się niepowodzeniem⁴⁸.

Tendencje separatystyczne są wyrazem permanentnej weryfikacji podziałów terytorialnych w sytuacji, gdy te przestają być skuteczne i nie odpowiadają w wystarczającej mierze rzeczywistości⁴⁹. Ma na to wpływ wiele czynników, a przede wszystkim sytuacja, w której dochodzi do dyskryminacji ze strony władz centralnych dążeń autonomizacyjnych regionów, zwłaszcza charakteryzujących się silną tożsamością zbiorową. Nie można deprecjonować roli i wpływu czynników ekonomicznych na intensyfikację tendencji separatystycznych, gdyż, jak zauważa Krzysztof Tomaszewski, „cyklicznie pojawiają się obawy i zarzuty, że rząd centralny wykorzystuje środki bogatych regionów, redystrybuując je w kierunku tych mniej zamożnych, co w prosty sposób osłabia poczucie jedności i solidarności w ogólnokrajowej skali”⁵⁰. Podkreślić należy szczególne znaczenie kwestii językowych oraz wspólnych doświadczeń historycznych. Ważne, aby region zamieszkiwany przez grupę zgłaszającą roszczenia niepodległościowe był w miarę możliwości zamknięty i jednolity pod względem

46 L.S. Eastwood Jr., *Secession: State Practice and International Law After the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia*, „Duke Journal of Comparative & International Law” 1993, nr 3 (299), s. 299, cyt. za: League of Nations O.I. Spec. Supp. 3, At 5 (1920).

47 W historii o wiele częściej można wskazać na przykłady secesji nieudanych, jak chociażby Baskowie, Kurdowie, Czeceńcy, Tybetańczycy, Korsykanie. Zob. więcej: J. Białocerkiewicz, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys wykładu*, Olsztyn 2005, s. 156.

48 M. Kijewska-Trembecka, *Québec i Québécois: ideologie dążeń niepodległościowych*, Kraków 2007, s. 211.

49 M. Samborska, *Separatyzm ekonomiczny – ocena skali i rzeczywistych przyczyn zjawiska oraz medium na nasilanie się finansowych antagonizmów*, [w:] *Wybrane problemy współczesnego prawa międzynarodowego*, red. K. Lankosz, G. Sobol, Kraków 2013, s. 164.

50 K. Tomaszewski, *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Warszawa 2007, s. 175-177.

geograficznym⁵¹. Ponadto w przypadku państw europejskich można zauważyć, że znaczna większość ruchów dezintegracyjnych skupia grupy narodowe raczej zwarte pod względem terytorialnym, co w konsekwencji tłumaczy silne przywiązanie narodów do określonego obszaru⁵². Dodatkowo wszystkie mniejszości (wyjątek stanowią Baskowie) zamieszkują obszar znajdujący się w obrębie terytorium jednego państwa oraz, co szczególnie ważne, grupy mniejszościowe wywodzące się z narodu dominującego w państwie sąsiednim raczej nie występują w krajach Europy Zachodniej⁵³. Można zatem zauważyć ścisły związek między subiektywnymi elementami tożsamości kulturowej czy etnicznej a terytorialnie bądź politycznie wyodrębnioną przestrzenią życia społecznego. Pojawia się wówczas kwestia legitymizacji roszczeń terytorialnych członków ruchów separatystycznych, którzy postulują pełną niepodległość zajmowanego przez siebie obszaru, określony stopień autonomii regionalnej lub decentralizacji⁵⁴.

Podsumowanie

Procesy globalizacji i integracji nie omijają instytucji państwa, która wciąż ulega przeobrażeniom. Współcześnie zachodzące zmiany tworzą nową jakość państwa, nadając mu nowe funkcje i role w zglobalizowanym świecie, tym samym otwierając przed nim nowe pola działania, co zmienia jego pozycję w stosunkach międzynarodowych.

Państwa podlegają stałej ewolucji w czasie i przestrzeni, zmiany te dotyczą nie tylko ich pozycji i roli, ale także elementów konstytuujących je, w tym m.in. terytorium. W zależności od zmian form ustroju politycznego, struktur terytorialnych oraz granic może dojść do sytuacji, w której dotychczasowe państwa przestaną istnieć na arenie międzynarodowej, a ich miejsce zajmą nowe. Wzrost tendencji separatystycznych stanowi realne zagrożenie integralności terytorialnej państw. Partykularne interesy grup narodowych i etnicznych przyczyniają się do powstawania roszczeń pełnej niepodległości lub określonego stopnia autonomii regionalnej bądź decentra-

51 V. Grotowicz, *Terroryzm w Europie Zachodniej*, Warszawa 2000, s. 311.

52 Z perspektywy historycznej taki naturalny charakter granic ułatwiał obronę i stanowił zaporę dla mieszania się ludności. Zob. więcej: M. Topczewska, op. cit., s. 110 i nast.

53 Przykładem grup mniejszościowych, których korzenie sięgają narodu dominującego w państwach sąsiednich może być mniejszość irlandzka w Wielkiej Brytanii, która walczy o zjednoczenie z Republiką Irlandii lub mniejszość niemieckojęzyczna np. w północnych Włoszech i Belgii, jednakże w tym przypadku problem sprowadza się do przyznania jej autonomii.

54 Ch. Hewitt, T. Cheetham, *Encyclopedia of Modern Separatist Movements*, Santa Barbara 2000, s. xi.

lizacji na określonym obszarze, z którym czują się związane. Teza, zgodnie z którą stworzenie własnego państwa jest głównym celem i przedmiotem roszczeń separatystów, znajduje swoje poparcie w wielu przykładach, a same tendencje charakteryzuje zmienność w czasie oraz podatność na wiele czynników zewnętrznych. Uwarunkowania etniczne, kulturowe, historyczne czy polityczne determinują aktywność grup narodowych, przekładając się na działania na arenie międzynarodowej.

Mając na uwadze główne determinanty powstawania separatyzmów, należy podkreślić prymat tożsamości narodowej opartej na poczuciu przynależności do narodu, wspólnej historii, języku i kulturze. Tożsamość pozostaje w silnym związku z danym terytorium. Problemem jest fakt, iż separatyści, dążąc do własnej niepodległości, naruszają często podstawowe zasady prawnomiędzynarodowe, przede wszystkim nienaruszalność terytorialną państw. Jednakże wzrost nastrojów separatystycznych i widoczne tendencje odśrodkowe wcale nie muszą wiązać się bezpośrednio z odezwaniem, ale są czasami jedynie emanacją odrębności i strategią poszerzania autonomii terytorialnej w obrębie państw macierzystych. Dodatkowo podkreślić należy subiektywny wymiar motywów działalności członków ruchów dezintegracyjnych, którzy często powołują się na poczucie przynależności, jedności oraz wspólnotowości, a determinanty te pozostają w sferze aksjologii zbiorowej i mogą podlegać zmianom.

Summary

The issue of this paper is to present the evolution and impact of the separatist, independence and decentralization movements on position of states in international relations. Countries are evolving over time and territory. They are subject to cycles of birth, rise and fall, so their existence is associated with the change of the political system, the territorial structure or boundaries. Territory is one of the fundamental elements of statehood. Without a territory, an entity cannot be a state, very often territory seems to be the aim of most liberation movements. According to increasing tendency of subnational demands for independence the inviolability and integrity of state territory are seriously threatened.

Bibliografia

Monografie

- Arystoteles, *Polityka*, Wrocław 1962.
- Białoceckiewicz J., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys wykładu*, Olsztyn 2005.

- Bartolini, S., *Restructuring Europe. Centre formation, system buildings, and political structuring between the nation state and the European Union*, Oxford-New York 2005.
- Brierly J.L., *Law of Nations*, Oxford 1949.
- Buchheit L.C., *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, New Haven-London 1978.
- Czubocha K., *Separatyzm etniczny w dobie praw człowieka – nowe wyzwania dla państwa narodowego i społeczności międzynarodowej*, Toruń 2012.
- Gill G., *The nature and development of the modern state*, Houndsmills-Palgrave 2003.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2009.
- Grotowicz V., *Terroryzm w Europie Zachodniej*, Warszawa 2000.
- Hale H.E., *The Foundations of Ethnic Politics. Separatism of States and Nations in Eurasia and the World*, Cambridge 2008.
- Hewitt Ch., Cheetham T., *Encyclopedia of Modern Separatist Movements*, Santa Barbara 2000.
- Heywood A., *Politologia*, Warszawa 2006.
- Hofreiter L., *Wstęp do studiów bezpieczeństwa*, Kraków 2012.
- Jasińska-Kania A., *Trudne sąsiedztwa w socjologii konfliktów narodowościowych*, Warszawa 2001.
- Jellinek G., *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa 1921.
- Jennings R., Watts A., *Oppenheim's International Law*, t. 1, Londyn 1992.
- Kijewska-Trembecka M., *Québec i Québécois: ideologie dążeń niepodległościowych*, Kraków 2007.
- Knox P.L., *The geography of Western Europe: a socio-economic survey*, London 1984.
- Lisowska A., Jabłoński A.W., *Wizje dobrego państwa: państwo w procesach przemian: teoria i praktyka*, Warszawa 2009.
- Łoś-Nowak T., *Stosunki Międzynarodowe, Teorie- Systemy- Uczestnicy*, Wrocław 2000.
- Moczulski L., *Geopolityka: potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa 2002.
- Neuberger B., *National Self-determination in Postcolonial Africa*, Boulder 1986.
- Paleczny T., *Socjologia tożsamości*, Kraków 2008.
- Pennock J.R., Smith D.G., *Political Science. An Introduction*, New York 1964.
- Perkowski M., *Samostanowienie narodów w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2001.

- Petrażycki L., *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. 1, Warszawa 1959.
- Rotfeld A.D., *Międzynarodowe czynniki bezpieczeństwa Polski*, Warszawa 1986.
- Sagan S., Serzhanowa V., *Nauka o państwie współczesnym*, Warszawa 2013.
- Sierpowski S., *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 2: 1927-1934, Poznań 1992.
- Sozański J., *Prawo Traktatów*, Warszawa-Poznań 2008.
- Spencer M., *Separatism: Democracy and Disintegration*, Lenham-Oxford 1998.
- Symonides J., *Terytorium państwowe w świetle zasady efektywności*, Toruń 1971.
- Tomaszewski K., *Regiony w procesie integracji europejskiej*, Warszawa 2007.
- Wesołowski W., *Klasy, warstwy, władza*, Warszawa 1966.
- Zarębski D., *Współczesne organizacje terrorystyczne*, Tarnów 2006.

Prace zbiorowe

- Beary B., *Separatist Movements. Should Nations Have a Right to Self-Determination?*, [w:] *Issues in Peace and Conflict Studies*, Selections From CQ Researcher, California 2011.
- Gabiś T., *Regiony w Imperium Europejskim*, [w:] *Lokalna wspólnota polityczna a zagadnienia tożsamości zbiorowej*, red. R. Piekarski, Kraków 2002.
- Michałowska G., *Współczesny nacjonalizm a państwo*, [w:] *Państwo we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, red. E. Haliżak, I. Popiuk-Rysińska, Warszawa 1995.
- Samborska M., *Separatyzm ekonomiczny – ocena skali i rzeczywistych przyczyn zjawiska oraz remedium na nasilanie się finansowych antagonizmów*, [w:] *Wybrane problemy współczesnego prawa międzynarodowego*, red. K. Lankosz, G. Sobol, Kraków 2013.

Artykuły z czasopism naukowych

- Anioł W., *Państwo postsuwerenne. Rozproszenie władzy w środowisku międzynarodowym*, „Sprawy Międzynarodowe” 2002, nr 4.
- Eastwood Jr. L.S., *Secession: State Practice and International Law After the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia*, „Duke Journal of Comparative & International Law” 1993, nr 3 (299).
- Kulisz M.Z., *Determinanty bezpieczeństwa państwa jako organizacji społecznej*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2012/2013.
- Marcinko M., *Kwestia terroryzmu w konflikcie rosyjsko-czeczeńskim a prawo*

międzynarodowe, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2006, vol. II.

- Sorens J., *Globalization, secessionism, and autonomy*, “Electoral Studies” 23/2004.
- Topczewska M., *Separatyzmy narodowe w Europie Zachodniej*, „Studia Europejskie” 2001, nr 1.

Źródła internetowe

- *Independence of South Sudan*, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmis/referendum.shtml>, (23.12.2014).
- Posern-Zieliński A., *Tożsamość a terytorium. Perspektywa antropologiczna*, „Przegląd Zachodni. Poznań” 2005, nr 3, http://www.iz.poznan.pl/pz/pz/21_2005_3_wybrany_art.pdf, (17.12.2012).

Inne

- *Konwencja o prawach i obowiązkach państw przyjęta na VII Międzynarodowej Konferencji Państw Amerykańskich*, Montevideo, 26 grudnia 1933 r.

mgr Katarzyna Konieczna – doktorantka II roku nauk o polityce w Instytucie Politologii Uniwersytetu Opolskiego, magister prawa oraz stosunków międzynarodowych. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół Wielkiej Brytanii oraz współczesnych separatyzmów.